

87580138-0	15/09/2023	הארץ - תרבות וספרות	עמוד 3	1	25.17x26.25
בנימין זאב הרצל - בהקשר לצינון - 80790					

הגאון מווילנה לא היה ציוני

בגלל שני מעשי זיוף ספרותיים פרי-עטו של שלמה זלמן ריבלין משנות הארבעים של המאה העשרים התקבעה בציונות הדתית ההשקפה התולה בגאון מווילנה ובתלמידיו את ראשית ההתעוררות הלאומית שהובילה לצמיחת הציונות ולהקמת המדינה. אין לזה כל שחר

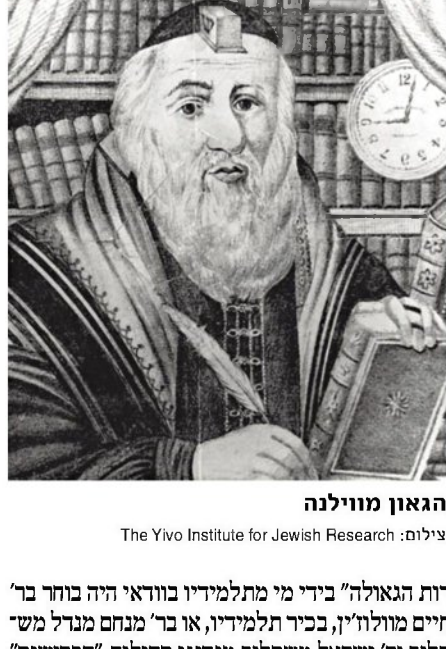
הפיכת המיתוס מאפיוודה משפחתית לנכס לאומי התרחשה בד בבד עם ההתלהבות המשיחית שסחפה חוגים נרחבים בקרב הציונות הדתית בעקבות מלחמת ששת הימים. הניצחונות המזהירים של צה"ל, הכיבוש או השחרור של כל שטחי ארץ ישראל המערבית, ומעל הכל החזרה אל הר הבית, התפרשו עליידי רבים בציונות הדתית כגילוי מובהק של תהליך הגאולה. היו גם מי שלא הסתפקו עוד במושג אתחלתא דגאולה ודיברו על "מות המשיח" ממש.

ב-1968 ראה אור ספרו של הרב מנחם מגרל כשר "התקופה הגדולה". המחבר היה משוכנע שמלחמת השחרור, הקמת המדינה ומלחמת ששת הימים הם גי' לויים מובהקים של הגאולה המשיחית. כדי לאשש את דעתו הוא הביא בספרו מאות ראיות מהספרות היהודית לדרושה. כאשר הודמן לידיו עותק של "קול התור" מצא בו הרב כשר מקור סמכות שראוי להיתלות בו והפריסו כנספח לספרו. גילויי מחדש של "קול התור" סמוך לאחר מלחמת ששת הימים עורר הדים עצומים בקרב הציונות הדתית. רבנים ומתנחלים החלו לצטט ממנו ולהסתמך עליו מתוך אמונה שלמה שמדובר בה

גתו של הגאון מווילנה, והיו מי שראו בו טקסט בעל איכות נבואית. כאשר בעקבות מלחמת יום כיפור ביקשו רבנים אחרים להסביר את פשר המכה שספג צה"ל בימי הלחימה הראשונים הם נאחזו ב"קול התור" וציטטו מתוכו את הדברים הבאים: "בעקבות משיחא - מכל צרה יוצא ישועה, והישועה באה מתוך צרה... ולכן חלילה לנו לסגת אחור במשהו אם יהיה חס ושלום איזה קושי, איזה מכשלה בדרך עבודתנו, ולהיות בטוחים כי דווקא ממנה יעקב ייושע, ומן המצר נגיע למרחביה". הנה כי כן, הגאון מווילנה שידע את "סר" דות הגאולה" ניבא מראש שתהיינה תקלות אך גם הבטיח שתהליך הגאולה יימשך.

אפשר להצביע על שלוש סיבות עיקריות להתקבלותו הנהגות של המיתוס על הגאון מווילנה ותלמידיו בציונות הדתית. ראשית, יש בו כדי לתמוך בהשקפה שאנו נמצאים בעידן האתחלתא דגאולה. שנית, אם ראשיתו של המפעל הציוני בעליית תלמידי הגאון מווילנה הרי שזכות הראשונים שמורה לציונים הדתיים דווקא ולא לחלוצים החילוניים שעי' לו בעלייה השנייה והשלישית. מדובר אפוא בניסיון של הציונות הדתית לנכס לעצמה את ההיסטוריה של הציונות. והסיבה השלישית, בחוגי החרדים "הליטאים" נתפש הגאון מווילנה כמי שעומד בראש הפנתאון של "גדולי ישראל" ואילו ספר "קול התור" מוכיח שהגאון היה "משלנו", כלומר ציוני-דתית.

הגאון מווילנה ותלמידיו האמינו בביאת המשיח וייחלו לבואו, אולם הם לא חרגו מההשקפה המסורתית שהגאולה תבוא מידי שמים. הם לא היו שותפים ל"מהפכה הציונית" שהתרחשה בשלהי המאה ה-19 ובוודאי שלא הובילו או הקי' דימו אותה. טיפוח המיתוס של הגאון ותלמידיו כציונים הראשונים, בין שנעשה מתממות ובורות היסטורית ובין שנעשה ממניעים רעים, הוא ניסיון להתכחש למקורותיה ולאופיה של הציונות כתנועה לאומית מודרנית, על כל המשממע מכך.

הגאון מווילנה
צילום: The Yivo Institute for Jewish Research

דות הגאולה" בידי מי מתלמידיו בוודאי היה בוחר בר' חיים מוולוז'ין, בכיר תלמידיו, או בר' מנחם מגרל משי' קלוב ור' ישראל משקלוב מנהיגי קהילות "הפרושים" בירושלים ובצפת.

לאמיתו של דבר, איש לא ציטט או אפילו הז' כיר את "קול התור" קודם שנדרס בשלהי שנות הארבעים של המאה העשרים. איש גם לא ראה את כתב היד המקורי של הספר, אם היה כזה. והעי' קר, לרעיונות המרכזיים בספר, כלומר ההשקפה שעליית המונים לארץ ישראל, הפרחת שממות הארץ ובניין ירושלים הם השלב הראשון בתהליך הגאולה, אין כל אחיזה בכתבי הגאון מווילנה. "קול התור" הוא זיוף, וקרוב לוודאי שמחברו הוא שלמה זלמן ריבלין עצמו.

מה הניע את שלמה זלמן ריבלין לבדות את המיתוס על תנועת "חזון ציון" ולחבר את ספר "קול התור"? התשובה לכך נעוצה בביוגרפיה שלו. הוא חי ופעל על התפר שבין "היישוב הישן" ל"יישוב החדש". אביו יוסף יושע ריבלין (1837-1896) היה מהמנהיגים הבולטים של "היישוב הישן" האשכנזי בירושלים ואילו שלמה זלמן אימץ את האתוס הציוני ובניו אף השתלבו במחתרות שפעלו לפני קום המדינה, והוא נקרע בין הנאמנות למורשת אבותיו ובין הזדהות עם המפעל הציוני.

מנקודת המבט של יהודי אירופה שאימצו את ערכי המודרנה הצטיידו אנשי "היישוב הישן" באור שלילי. התלות שלהם בכספי ה"חלוקה" הוציאה להם שם של אוכלי לחם חסד. בבקשו להתגבר על המתח בין הנאי-מנות למורשת אבותיו ובין זיקתו לציונות המציא ריבלין את תנועת "חזון ציון" כמי שהקדימה כביכול במאה שנה את תנועת "חיבת ציון". הגאון מווילנה הוציא אפוא כמי שיוזם כביכול עליית המונים לארץ ישראל עשרות שנים לפני ה"אוטואמציפציה" של פינסק ומאמרי הציוניים של ליליינבלום. ספריו של שלמה זלמן ריבלין נרפסו במספר עותקים מצומצם והופצו בעיקר בקרב בני המשפחה.

וקהילת הפרושים נוצרה התופעה שנקראה לימים בשם "היישוב הישן". בעוד שעליית "הפרושים" לארץ היתה אכן אירוע היסטורי הרי שהסיפור על תנועת "חזון ציון" הוא חסרי-שחר. בכל המקורות בני התקופה המוכרים לנו אין זכר לקיומה של תנועת עלייה בעלת אופי ציוני-משיחי. אין להעלות על הדעת שתנועה מעין זו, אילו היתה קיימת, לא היתה מותרת כל עקבות. זאת ועוד, המאפיינים המיוחדים לתנועת "חזון ציון" מוכרים היטב מתולדות תנועת "חיבת ציון" וההסתדרות הציונית: תעמולה באמצעות דרשנים הסובבים בקהילות, ייסוד ועדים מקומיים, איסוף כספים כדי לממן את העלייה לארץ ישראל, הטפה לדיבור בעברית וחבור שירים המבטאים את הכמיהה לארץ. הסיפור על תנועת "חזון ציון" הוא בדיה שנוקמה בהשראת תנועת "חיבת ציון" על לידיו השלכתה משלהי המאה ה-19 אל שלהי המאה ה-18. בעוד ש"חיבת ציון" קמה בעקבות גלי הפרעות ברוסיה ובהשראת הלאומיות המודרנית שפרחה באותה עת באירופה, אבות משפחת ריבלין ייסדו כביכול את תנועת "חזון ציון" בהשראת חלום שפוענח עליידי הגאון מווילנה. ואשר לבנימין ריבלין, שעמד כביכול בראש התנועה, מהעדויות של מי שהכירוהו עולה בבירור שהוא כלל לא החזיק ברעיונות ציוניים-משיחיים, וגם בספרו "גביעי גביע כסף" (שקלוב תקס"ד) אין זכר לרעיונות שכאלה.

תלמידי הגאון מווילנה שעלו לארץ בראשית המאה ה-19 חזרו והבהירו בכתביהם ובאיגרותיהם שהם מבקשים לייסד בארץ ישראל מרכז ללימוד תורה. איש מהם לא קשר את עלייתם לארץ למניעים משיחיים, ובוודאי שלא להשקפה ציונית-משיחית. גם הכינוי "פרושים" משקף את האידאל שהנחה אותם. כשם שהגאון מווילנה דגל בפרישות מחיי החולין כדי להתרכז בלימוד התורה כך גם תלמידיו פרשו מחיי המעשה במיוחד-אירופה כדי להקדיש את חייהם ללימוד תורה בארץ ישראל.

הספר השני שיצא מתחת ידי שלמה זלמן ריבלין לין הוא "קול התור". הספר מתיימר להציג את תורת הגאולה של הגאון מווילנה כפי שהנחיל אותה ל"תלמידו" הלל ריבלין, והוא משופע במושגים מתחום הקבלה, ברמזי פסוקים ובגימטריה. במרכז הספר עומד הרעיון שמי שמוביל את תהליך ראי-שית הגאולה הוא "משיח בן יוסף", ומכיוון שהגאון מווילנה הוא "ניצוץ" של נשמת משיח בן יוסף הרי שהוא הנשוא על שכמו את האחריות העיקרית לקיי דום הגאולה באמצעות קיבוץ גלויות ובניין ירוש"לים. הגאון גילה כביכול לתלמידיו את "הסודות" של תהליך הגאולה והם הבטיחו לו "לעלות לציון ולהתחיל לפעול בעבודת קבוץ גלויות". "קול התור" הוא חיבור פסודו-ראציפגרי, כלומר חיבור שמחברו תלה אותו במחבר קרום כדי להעניק לו יוקרה וסמכות. שלמה זלמן ריבלין, שהביא את הספר לרפוס, טען שמדובר בתמצית חיבור מפריעטו של הלל ריבלין, "תלמיד הגאון מווילנה", וכי הספר משקף את תורת הגאולה של הגאון. ואולם הלל ריבלין לא נמנה כלל עם תלמידי הגאון, ואילו ביקש הגאון להפקיד את "סר"

עמנואל אטקס ל הבקי בתולדות התנועה הציונית יודע שראשיתה נעוצה בתנועת "חיבת ציון" שקמה בראשית שנות השמונים של המאה ה-19 וכי "העלייה הראשונה" היתה של עשרות אלפי יהודים, רובם ממזרח-אירופה, שהודרו עם הרעיונות הלאומיים והחלו להגיע לארץ למן שנות השמונים ואילך. לעומת זאת, בכתבים ובדרשות של רבנים ומתנחלים מקרב הציונות הדתית רווחת השקפה התולה בגאון מווילנה ובתלמידיו את ראשית ההתעוררות הלאומית שהובילה לצמיחת הציונות ולהקמת המדינה. אל מול הצגת הרצל כ"חווה המדינה" מציבה ההיסטוריוגרפיה הדתית-לאומית את הגאון מווילנה כמחולל רעיון ההשיבה לציון.

מה מקורה של השקפה זו, כיצד היא צמחה ועל מה היא מסתמכת? בשלהי שנות הארבעים של המאה העשרים ראו אור בירושלים שני ספרים שיצאו מתחת ידיו של שלמה זלמן ריבלין (1884-1962), חזון ירושלמי שעמד בראש מכוון להכשרת חונים בשם "שירת ישראל". הספר האחר, "חזון ציון", מתאר תנועה ציונית-משיחית שקמה כביכול בשקלוב שבברוסיה הלבנה בשלהי המאה ה-18. המחבר יודע לספר כי אחד מאבות משפחתו, בנימין ריבלין שהיה מקורב לגאון מווילנה, חלם חלום שכלל פסוקי מקרא ומאמרי חז"ל. הגאון מווילנה, שאליו פנה בנימין כדי שישפיע על החלום, מצא בו אות משמים שהגיעה העת לפעול באופן אקטיבי למען קירוב הגאולה. השלב הראשון בתהליך המשיחי נתון כולו ליוזמה אנושית וכולל עליית המונים לארץ ישראל, הפרחת שממותיה ובניין ירושלים. הגאולה השלמה תבוא מאוחר יותר בידי שמים.

בעקבות החלום ופיתרונו יצאו בנימין ובנו הלל למסעות תעמולה ברחבי "תחום המושב" הרוסי והקימו את תנועת "חזון ציון". דרשנים נשלחו כדי להפיץ את רעיון שיבת ציון בקהילות וגבאים נתמנו כדי לאסוף תרומות לשם מימון העלייה לארץ. אנושי התנועה החדשה הטיפו להפיכת הלשון העברית ללשון ריבור ואף חיברו מנגינות לשירי ציון. עליית תלמידי הגאון מווילנה לארץ ישראל בראשית המאה ה-19 היתה אפוא פרי התעמולה הציונית-משיחית שהובילו ראשי משפחת ריבלין בהשראת הגאון מווילנה, ויש לראות בה את "העלייה הראשונה". עלייתם לארץ ישראל של כמה עשרות משפחות מליטא ומרוסיה הלבנה בשנים 1810-1808 היא אכן הגרעין ההיסטורי שסביבו נרקם המיתוס על תנועת "חזון ציון". העולים, בראשם אחרים מתלמידי הקרובים של הגאון מווילנה, התיישבו בצפת ולאחר שנים אחרות מקצתם עברו לירושלים. בדומה לחסידים שעלו לארץ כמה עשורים קודם לכן, גם עולים אלה, שנקראו בשם "פרושים", התכוונו להקדיש את כל זמנם לתפילה וללימוד תורה ולהתפרנס מתרומות אחיהם שבגולה. מהצירוף של קהילת החסידים